

BASHKËPËRKIME TË ELEMENTEVE GJUHËSORE TË VEPRAVE MË TË HERSHME SHQIPE, ME ÇAMËRISHTEN E SOTME

EDLIRA TROPLINI (ABDURARHMANI)

Universiteti "Aleksandër Moisiu", Durrës

E mail: edlira.troplini@yahoo.com

Hyrje

Përpara se të nisim punimin tonë studimor, po citojme disa të dhëna me vlerë për veprën e Buzukut të shkëputura nga revista shkencore "Buzuku dhe shkrimet e hershme shqipe", duke dashur që përmes këtij punimi për çamërishten, të zemë atë hapësirë boshe dikur.

Studiues të hershëm si edhe ato të kohës së sotme, pohojnë bindshëm rëndësinë e veprës së Buzukut. Studiuesi Shaban Demiraj shprehet se, *gjuha e Buzukut është përfaqësuese e një faze relativisht të vjetër të evolucionit të shqipes, kur ndryshimet midis dialekteve të kësaj gjuhe ishin më të pakta se në gjendjen e sotme /.../. libri i Buzukut paraqet një interes të madh edhe për dokumentimin e hershëm të një vargu risish të rëndësishme të gjuhës sonë (siç është rasti i përdorimit të mënyrës lidhore në ndërtime, ku në gjuhët e pajisura me paskajore përdoret rregullisht kjo formë, ose përdorimi i formave të habitores, a të ashtuquajturës lidhore- habitore... "Natyrisht vepra e tij paraqet një rëndësi edhe më të madhe për dokumentimin e disa trajtave arkaike si edhe të fjalëve dhe shprehjeve të vjetra të gjuhës sonë."* (Demiraj, 2006).

Sudiuesi Emil Lafe ndër të tjera thotë: " një vlerë tjetër e madhe e autorëve të vjetër, përveç synimit (fort të vështirë) " en së dashunit së botës së sanë" dhe "me zbritunë pak mendetë" e popullit të vet " në Arbant"; është se ata na dëshmojnë me veprat e tyre një fazë të gjuhës sonë kur dy kryedialektet e saj ishin më afër me njëri-tjetrin dhe vetë gegërishtja ishte më e njësishtme (Lafe, 2006: 28).

Albanologu K. Topalli thotë se *ky monument i lashtë mbetet i vetmi burim prej të cilit mund të mësohen tiparet e shqipes në gjysmën e shekullit XVI. Por dihet, se gjuha e një populli ekziston përmes dialekteve dhe të folmeve të veçanta.... Studimet duhet t'i nënshtrohen një krahasimi shumë palësh me botime të tjera të*

hershme të shqipes dhe me të dhënat e dialekteve të sotme (Topalli, 42).

Prof. Seit Mansaku: "Të gjitha strukturat gjuhësore të një periudhe të caktuar ose të një teksti të caktuar, janë rezultat i zhvillimeve gjuhëore të periudhave të mëparshme" (Mansaku, 76); Prof. Zeqirja Neziri: "Kjo është një indicie që na nxit të mendojmë se ky libër është shprehje e dijes origjinale, pra përzgjedhje e vetë Buzukut, pra është përpjekja e parë për hartimin e librave mësimorë në gjuhën shqipe " (Neziri, 2006: 112).

Përgjithësisht, të gjitha citimet e mësipërme, të çojnë në një pikë të vetme, tek, afria midis dy kryedialekteve të shqipes; përpjekja për shkrimin e parë shqip; tradita e shqipes parabuzukiane; tiparet e shqipes në gjysmën e shekullit XVI.

Të gjitha këto çështje lidhen pak a shumë me të folmen e çamërishtes, ngjashmërisë së saj sot me gjuhën e lashtë të Buzukut, vlerat e kësaj të folmeje për zgjidhjen e çështjeve ende të diskutueshme të gjuhësisë shqiptare, për rrjedhojë nevojën e saj urgjente për ta studiuar.

Mendojmë se krahasimi i të folmes së çamërishtes me gjuhën e Buzukut, ose thënë ndryshe, verifikimi i këtyre ngjashmërive sot në të folmen e gjallë të çamëve të vjetër, janë një përgjigje e mirë edhe e çështjeve të lartpërmendura.

Ndër autorët që e kanë studiuar të folmen e Buzukut, kemi preferuar të mbështetemi në veprën e studiuesit Selman Riza, *Pesë autorët më të vjetër të gjuhësisë shqiptare, -Krestomati thjesht gjuhësore,* " Gjon Buzuku" (1555).

Për trajtimin e kësaj teme, morëm shkas nga hulumtimet e kryera në terren, konkretisht tek çamët e rrethit të Durrësit, duke studiuar përkatësisht

çamërishten në breza.²⁶ Pavarësisht hulumtimit tonë sociolinguistik (Topalli, 2008) dhe jo krejt të shkëputur nga përfundimet e nxjerra deritanimë, po mundohemi të argumentojmë, atë çka vetëm e kemi pohuar ose argumentuar përciptazi në studimet e tjera për çamërishten, konkretisht:

1. Rreth pikëtakimeve të elementeve antike të çamërishtes së sotme me ato te veprave më të hershme (*Meshari* i Gjon Buzukut (1555);

2. Të kuptojmë rëndësinë e pohuar shpesh prej nesh, por edhe prej të tjerëve, të kësaj të folmeje në fushë të studimit

3. Të tregojmë nevojën urgjente që ajo shfaq për t'u studiuar për sa kohë që këto elemente të rëndësishme gjallojnë ende ndër çamë në ditët tona.

Fillimisht, ajo çfarë na ka tërhequr vëmendjen tek e folmja e kësaj krahine, është ajo çfarë vë re qoftë edhe një dëgjues i rëndomtë i saj, përkatësisht: dukuritë e veçanta, ato të cilat "ngjajnë ndryshe" (nga dialekti durrësak i gegërishtes së Shqipërisë së Mesme), pjesë e së folmes së origjinës, të cilat janë bërë më vonë dhe pikënisja e të gjitha studimeve tona për çamërishten dhe në veçanti për këtë punim.

Në çamërishten e sotme të brezit të vjetër çam verejmë ende dukuri të shqipes antike. Për ta provuar një gjë të tillë kemi krahasuar të folmen e çamërishtes së brezit të vjetër çam me "gjuhën" e *Mesharit*.

Nga ky krahasim vërejmë:

1. Ruajtjen e zanoreve të gjata.

a. Në të folmen e çamërishtes ruhen ende zanoret e gjata: *...ka shtatëmbëdhjetë e rëpjetë i mblodhi eksorë, ... edhe Habibi pësaj se dëroi, u ngrë/ e bëri bolorë ...së të(sytë) mbëluar deri këtu(tregon me gjeste)/vajzat ; joo...mër u kish sëllë/ me greg u kish sëllë mër; kemi shkuar njëmëlë halle rruguve; mbëmë që natanë llogarait// rāmë në një fshat; ...që të na zāpojnë vënin...; edhe kalamajt në lum i hidhën moj të keqen...; ikëm vāmë në Ninat.../ qem të zōt'e vetes vetë neve; ..ja / vāte nji moshatarja ime //*²⁷;

²⁶ Ndarja në breza është bërë sipas idesë së Prof. Dr. Gjovalin Shkurtaj, ide kjo e praktikuar nga shumë studentë si dhe asistentë apo lektorë të cilët kanë vijuar kërkime shkencore në fushën e dialektologjisë dhe sociolinguistikës. Puna për studimin e të folmes së çamërishtes nis me këshillimin si temë e një detyre të thjeshtë kursi në dialektologji, njëkohësisht me qëllimin e mirë të një studimi më të thelluar në të ardhmen. Nxitja e parë e këtij profesori qe më se e mjaftueshme për të vazhduar më tej, duke e zhvilluar atë si temë diplome dhe më pas si temë masteri në gjuhësi.

²⁷ Shembujt nga çamërishtja janë përdorur edhe në punimin me titull, "*Disa ruajtje karakteristike të së folmes së çamërishtes*", Universi (nr. 11), Tiranë 2009, në këndvështrimin dialektologjik të kësaj të folmeje. Disa prej tyre janë përmendur edhe në punimin me titull: "*Hulumtime* 548

b. Tek "Meshari" i Gjon Buzukut vërejmë të njëjtën gjë;

a: *Chaa meh chleneh* 188/31; *baasi* 4b28; *teh paah lih tatti tpaemenit* 29b42 etj;

e: *aih teh formonee* 12b45; *Galillesse* 11a29; *teh desmuometeh e reesimeh* 74a38

i: *geužiite* 90b41; *stepiineh* 172a35; *fuhi* 25a42; *eeaiiah* 74a7; *hiir plota* 1a1 (Riza, 338).

Dukurinë e ruajtjes së zanoreve të gjata e gjejmë edhe në ato të folme që paraqesin afri me çamërishten, siç janë, disa zona të izoluar të toskërishtes, labërishtes, gjuha e arbëreshëve etj. Arbëreshët e Italisë edhe sot e kësaj dite ruajnë në repertorin e tyre fjalë me zanore të dyfishuara (det- *deet*). Ndër të tjera, kjo është një temë e cila mbetet për t'u shqyrtuar mirë në të ardhmen.

2. Shkronjat që përdor Buzuku në shkrimet e tij janë përgjithësisht: shkronja latine si edhe shkronja jolatine. Disa prej tyre kanë dy ose tri vlera fonetike. Kështu p. sh shkronja u përdoret me vlerën fonetike të shkronjave y, u, v28;

Nga ana tjetër, në sistemin fonetik të së folmes së çamërishtes në brezin e vjetër çam vërejmë në repertorin e tyre mungesën e zanores y.²⁹ Për të shënuar këtë zanore përdoren zanoret i, u, p. sh: *sutë emii* 4b41 (të cilën e gjejmë edhe në trajtën e një zanoreje, përkatësisht suute emii), Buzuku; *n'at qitet qi t'thash u ti; baba im hapi duqan/ në dark e billëm duqanin...*(çamërishtja)

Tek Buzuku vërejmë edhe disa shembuj të tjerë si: *jo ata ta ç hin për gojë pëgan nierinë, por ata qish del* 74a15. Ky shembull dhe shumë të tjerë, flasin qartë për ngjashmërinë midis gjuhës së Buzukut dhe disa të folmeve të gegërishtes veriore. Ndërsa, shembujt nga çamërishtja provojnë atë fakt të shumëpërmendur tashmë nga studiuesit për, atakimin e skajeve30.

sociolinguistike në disa mjedise çame të rrethit të Durrësit" në, "Aktet" e Seminarit II Ndërkombëtar të Albanologjisë, UShT, Maqedoni 2008, në këndvështrimin sociolinguistik të saj.

²⁸ Në rastet kur dyvlefshmëria fonetike e shkronjës latine do të vështirësonte leximin e drejtë, Buzuku në vend të saj ka përdorur edhe shkronjën sllave *š* p.sh: *chšchaa chuu meh voteh* (ku ka ky me votëh) 89b15

²⁹ Nuk duhet të harrojmë se, në këtë të folme elementet ruajtëse mbizotërojnë ("E folmja e çamërishtes në quadrin e mardhënieve gjuhë- dialekt", temë e trajtuar në, Seminarin Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Kosovë 2009), por për shkak të kontekstit specifik të evoluimit të kësaj të folmeje nuk mungojnë edhe rastet e dyzorësisë në të folur ku shpeshherë kemi vënë re edhe shfaqjen e zanores –y në repertorin e folësve.

³⁰ Ky është një argument mjaft i rëndësishëm të cilin mendojmë ta trajtojmë gjatë në të ardhmen.

3. Në gjuhën e Buzukut trajta u është e barazvlefshme me emrin ujë të gegërishtes dhe uri të toskërishtes. Ajo zëvendëson gjithashtu edhe katër trajtat përemërore unë, juve, atyne, vehten.

Ajo çfarë na intereson është trajta e përemrit vetor unë, të cilën edhe në çamërishte e gjejmë pa epitezën –në, pra në trajtën e shkurtuar u: *atah nëh janë xhudhi edhe u jam...* (Buzuku); *ù të kam si vajzat e mia tashi; ..ù kam qënë nxënës shkolle n'atë kohë* (çamërishtja e sotme)

Nuk mund të lemë pa përmendur edhe atë çfarë kemi mësuar nga gramatika historike, sipas së cilës, forma e hershme -ù e ka prejardhjen nga një vetor “sëe” i indoevropianishtes. Duke shkuar më tej, këtë trajtë e gjejmë edhe tek disa të folme të tjera, si p.sh tek të folmet arbëreshe, disa të folme të anëve të Tiranës, në disa dialekte ekstreme të Veriut, apo të Malësisë së madhe (Gjinari, 1997).

4. Në çamërishten e sotme ruhet ende l- ja e vjetër ndërzanore sikurse tek Buzuku. Kështu na tërheqin vëmendjen fjalë të tilla si: *fëmilë* (fëmijë), *bilë* (bijë), *kuel* (kuaj), *rrumulë* (rrëmuji), *milë* (mijë), *palë* (pajë), *valë* (vajë), *golë* (gojë) etj. Tek arbëreshët e Italisë, spikasin në përdorim edhe sot e kësaj dite fjalë të tilla si: *valë* (vaj), *palë* (pajë) etj.

5. Në çamërishte vihen re ende disa përdorime, në të cilat mungon j-ja antihiatizuese, p. sh: tek disa fjalë me theks fundor, si: *shtëpi-shtëpia*, *qevërr- qevërria*, *Çamëri- Çamëria*, *Parmëthi- Parmëthia*³¹etj; tek shquarsia e disa emrave të përveçëm si: Hasimea, Gjulea, Fatimea etj; parapëlqejmë të trajtojmë si shembull edhe dukurinë e rënies të nyjës së prapme të emrave femërorë të së pashquarës, kur ato shquhen, si: *nuse- nusa*, *dele- dela*, *lule- lula*, *maçe- maça* etj.

Buzuku e- në enklitike me o-në e foljes në urdhërore e bashkon edhe pa bashkëtingëlloren antihiatizuese j: *huhoe*.

6. Një tjetër dukuri tipike në sistemin bashkëtingëllor të fonemave të çamërishtes të cilën e gjejmë edhe tek gjuha e Buzukut, është edhe ruajtja e togjeve bashkëtingëllore *kl*, *gl* kryesisht në fjalë të tilla si: *kle-qe* (ishte), *kleçë- qeshë*, *glisht- gisht*, *klumusht* (*qumësht*), *i glatë* (i gjatë), *kliçe* (kyçe), *glëmbi* (gjëmbi), *i shklir* (i shqyer), *i shklarë* (i shqarë- i shkarë), *klishtë* (qishë-kishë) etj. Përkatësisht tek “Buzuku” i Selman Rizës do të gjejmë fjalë të tilla si: *i glatë*, *endiglo*, *gluhë*, *clissë*, *klai/ klanjinë*, *glunjë* (me *zdrtonë mendetë e atyne qi të ndiglonjinë*)

³¹ Tek çamërishtja shohim se megjithëse kanë depërtuar fjalë të reja leksikore, dukuritë fonetike janë ruajtur. Shumë fjalë të reja i janë nënshtruar fondit gramatikor të së folmes së çamërishtes.

- Edhe ruajtja e këtyre togjeve vihet re tek arbëreshët e Italisë. Ai që e ka konfirmuar këtë ka qenë Solano më 1979. Tek tri bashkësitë arbëreshe të Siçilisë, pesë bashkësitë e Katanxarës, pesë bashkësitë arbëreshe të provincës së Potencës, ai spikat pikërisht ruajtjen e togjeve të vjetra bashkëtingëllore *kl*, *gl*, *pl*, *bl*, *fl*.

7. Mendojmë se thellimi rreth pohimit të mësipërm për “skajet atakuese” është i domosdoshëm në të ardhmen, pasi edhe numri i dukurive të njëjta nuk është i pakët midis disa të folmeve të toskërishtes dhe të folmeve të gegërishtes. Kështu shndërrimin e grupeve bashkëtingëllore *gjt*, *qt* në *jt* të cilat Selman Riza i quan karakteristike për gegërishten veriore i njej edhe Buzuku³². Nga të dhënat tona empirike të viteve 1999 kemi vënë re pikërisht këtë dukuri nga një përfaqësuese e brezit të vjetër

(më e vjetra në moshë, - N. Habibi, palzh/ Durrës). Dukeqenëse e kemi hasur si dukuri vetëm tek një folës i vetëm, nuk e kemi trajtuar atë më parë në punimet tona. Kështu në ligjërimin e saj vërejmë fjalë të tilla si: *mijtë* (miqtë), *fijtë* (fiqtë), *plejtë* (pleqt), *zojt* (*kufi/ kufi me turqi e këto saa kur ishën atje këndojnë edhe zojt (zogjtë) e turkut*) etj. Po tek e njëjta folëse kemi vërejtur edhe përdorimi i bashkëtingëllores *j* në vënd të bashkëtingëllores *gj* (*jermani na vinej.../ çu thonë ... / me tankse // i binte me tope.... etj*). Kjo e fundit mendojmë se ka lidhje me grupin bashkëtingëllor *gjt*, dhe është një inovacion që ka ardhur për analogji të shndërrimeve më të hershme *gjt> jt* që kanë ekzistuar në këtë të folme.

8. Sipas Selman Rizës, kur shumësi i një emri mbaron në bashkëtingëllore, atëherë mbaresa e dhanores shumë tek Buzuku është –e; anasjelltas, kur shumësi i një emri mbaron në zanore, atëherë mbaresa e dhanores shumë është –ve. P.sh: *gjaku i qevet e i sjepejt, t parëvetj priftënetj përpara nierëzetj e përpara gravejt*

Në shembullin e mësipërm përveç mbaresave e/ ve na bën përshtypje edhe bashkëtingëllorja fundore –t e cila sot nuk haset më.

Tek e folmja çame sot do të vërejmë disa shembuj karakteristikë të cilët dëshmojnë praninë e dukurisë së mësipërme dikur në këtë të folme, por edhe evoluimin e gjuhës:33

³² Të dhënat dhe shembujt e trajtuar nga gjuha e Buzukut prej nesh, janë marë nga vepra me vlerë studimore e albanologut Selman Riza “Pesë autorët më të vjetër të gjuhësisë shqiptare, Krestomati thjesht gjuhësore”, *Gjon Buzuku* (1555)

³³ Edhe kjo është një dukuri që është vënë re vetëm tek folës të veçantë, për këtë arsye në punimet tona e kemi konsideruar si bjerrje.

*Radhnë e parë fillova bujqsinë ù për vete time / kisha tufn' e kafshet/ jeshëm me bagtinë tonë....*³⁴ ;
Ishën me pushkë malevet; e thertën e vartën n' fikt/ në fikt e vartin...; uleshim n'bina t'ullinjet; ramë në katua nevet etj 35

9. Mbaresa inovuese –*imë* e Buzukut, për foljet e vetës së parë shumës, të kohës së tashme, mënyrës dëftore, diatezës veprorë, gjendet edhe sot në të folmen e brezit të vjetër çam. Kështu tek Buzuku kemi: *na qi baimë* 11a4, *porsi edhe na liroimë*; ndërsa tek çamët kemi: *bimë, pënoimë, klaimë* etj.

10. Për kohën e pakryer shumës për foljet që në njëjës dalin me mbarsë 0 tek Buzuku kemi: *nvrasmë, shohmë, flitëni, shihëni, viedhënë* (Riza, 337);

Në çamërishten e sotme kemi: *edhe kalamajtë në lum i hidhën/ që s'do hidhën leckat*, (ë-ja fundore ka rënë) *Nuku thirrëm noonjë neve; kur prisën rrobat e dhënërrit...*;

Këto trajta në çamërishte përbëjnë risi. Trajtat e dikurshme të saj kanë qenë: *thirrme, hidhnë* të cilat shfaqen edhe sot në trajta bilinge përkrah të parave (ë-ja fundore ka rënë dhe midis dy bashkëtingëlloresh është vendosur një –ë mbështetëse).³⁶

11. Për sa i përket të pakryerës së foljeve që mbarojnë me zanore a bashkëtingëllore që dalin me temë në –n do të vërejmë:

Tek Buzuku: *na në banjim*103b42, *na donjim* 94b44; *e fort tue patë ata bainë maravejë* 44a33 (Riza, 393)

Në të folmen çame kemi:³⁷*Dojëm të hajëm/ e bijëm bukën vetë/ bijën bukë të mira axëre../ me ushqim që hajëm rrugës; kalojëm me lundra ; ..me hi lajëm/ na lajën nanat në darkë...// në Shqipëri aq marr zijëm..sa...*

Krahaso: *banjim: bijëm*,

Mendojmë se këto zhvillime të mbaresave foljore kanë të bëjnë me evoluimin e gjuhës në të cilën, *nj> j* dhe *i>ë*; ndërsa ndryshimet në temën e foljes *ba: bi*, mendojmë se kanë të bëjnë me një ndryshim dialektor. Gjithashtu në çamërishte gjenden edhe trajtat bilinge, *klajin, thoshjim*; tek Buzuku kemi: *-thoshnjim, -klanjinë* etj.

12. Një tjetër bashkëpërkim midis dy të folmeve e gjejmë edhe tek të ashtuquajturat folje të zgjedhimit në mi: kam, jam, (thom).

Krahasoni përmes këtyre shembujve foljet përkatëse!
 Buzuku: *një gruo qi ish ardhunë* 59b36; *e shumë n xhudhisht qi klenë ardhunë* 87a9, *qi ishnë ardhunë*

³⁴ R. Jaho, plazh/ Durrës 1999.

³⁵ B. Habibi Plazh/ Durrës 1999

³⁶ Këto ndryshime janë më se të pranueshme nëse do të kemi gjithmonë parasysh evoluimin e kësaj të folmeje.

³⁷ Gjithmonë e kemi fjalën për të folmen e brezit të vjetër

94b40, ke em bir kle ndekunë...; në keshe kun mbë ndonjë vend fëjyem 188/36, *me kthyem* 6a4 etj; *...qi ù keshe lenë.. ; i kish ardhunë hera e ti* 104a4...; *e ù në mos arkëshe e ù në mos keshë thanë atyne, të mos paskishnë kuat*171b5

Çamërishte e sotme: *jesha, jeshë, ish/ jeshëm, jeshët, ishnë; kesha, keshe, kish/ keshëm, keshët, kishnë; dikur kanë ekzistuar edhe trajtat: kleva, klevë, kle, etj.*

Dokumentat i kish e motra/ pooo.. nuku kish vajzë në pashaportë ajo; ish më mirë ; ...e rrëmihë ish; jeshën e vashëza të tëra...; keshën vrarë...; në dasmëra atje keshe qejf të shooje...; ku keshëm neve të vajz/ nuku thirrëm noonjë neve ; kadife i keshëm...; me tumene jeshëm; trikat ditë jeshëm pa ngrënë .

13. Mbaresat e foljeve joveprorë me temë në zanore dalin me të njëjtën formë sikurse foljet me temë në bashkëtingëllore, p.sh: Buzuku: *ù nçonem* 69b8, *a do të pagëzonesth* 34b6, *ai...qi ndë muo mos skandalixonetë* 38a7, *porsi kthenetë torrenti*5b45, *a nukë shihni se gja nukë shumonemi; banemi, kthenemi, shkurtonenë.*

Çamërishte e sotme: *vineshin katër pesë kaurrë .. diku bënej shaka.; martonej djali ../ kur vineshin njerzt e burrit / kur vineshin që nisheshin...; rregulloneshin, shtroneshin pajtoneshin.*

14. Edhe në çamërishten e sotme gjenden trajtat e aoristit sigmatik, madje sikurse tek Buzuku kjo trajtë shfaqet edhe për folje të formës veprorë. Kështu tek Buzuku kemi: *u mbeç me ta* 23a9; *u Gjoni gjegjsh, u di kaha erdhshë*87b31; *ù paçë pësuotë* 174a45; *u gëzuoshë, u mplakshë, u rrëfyeshë, u bashë* etj. Në të folmen e çamëve të moshuar kemi: *i thaçë, ia thaçë ù, t'e thaç ù më parë, do viç me mua; do të shkruaç ti; do t'incizoç ti...; u bëç (u bëra), u mplakç, u merruaç, u lodhç, u poqç n'diell.*

15. Prania e foljes *gjegjem* dhe përdorimi i shpeshtë i kësaj foljeje në çamërishten e sotme na sjell të freskët ende para nesh gjuhën e vjetër të "Mesharit"

16. Sikurse studiuesi Selman Riza veçon në të folmen e Buzukut disa elemente tipike buzukjane edhe në të folmen e çamërishtes vërejmë disa elemente karakteristike tipike të çamërishtes. Të tilla janë disa pjesë të pandryshueshme të ligjëratës përkatësisht pasthirrma si edhe një lloj theksi karakteristik që për vijimësi po e quajmë siç e kanë quajtur më parë studiues të tjerë, pra bëhet fjalë për theksin sintaktik (logjik).³⁸ P. sh: *shklata, çish, eni, oj, nek; jo moj/ çish i strehōjw:m?*

Të gjitha përqasjet e trajtuara më lart nuk bëjnë asgjë tjetër, veçse dëshmojnë afrinë midis dy të folmeve, për rriedhojë, afrinë midis dy dialekteve tona në fazat më të hershme parabuzukiane.

³⁸ I pranuar konvencionalisht si term

Studiues të ndryshëm pohojnë se, vepra e Buzukut tejkalon periudhën e dëshmimeve eksplicite, si ajo e Guilielm Adës, e vitit 1332 se, *shqiptarët kanë një gjuhë tjetër nga latinët, por në librat e tyre përdorin alfabetin latin*, e të tjera hipoteza.

Në tërësinë e vet kjo vepër mbart një varg dëshmish implicite, fakte që shumë bindshëm dëshmojnë për një traditë shkrimi edhe më të hershme. 39

Përmes të folmes së çamërishtes studiuesit kanë shkruar edhe më tej.

Kështu përshembull, në veprën “ Fjalori i Marko Boçarit”, studiuesi Niko Stylo synon të pasqyrojë dhe dokumentojë me vërtetësi vlerat e panjohura të shqipes së lashtë. Përmes të folmes së origjinës ai arrin në konkluzionin se shumë fjalë të greqishtes janë të pellazgjishtes dhe shumë fjalë të shqipes së përgjithshme janë të shqipes së lashtë. Në këtë mënyrë ai i shtrin hulumtimet edhe përpara kohës së Buzukut deri në lashtësi, duke kërkuar elemente të shqipes së lashtë apo të pellazgjishtes tek greqishtja: “*vlerat gjuhësore të arvanishtes nuk nënçmohen vetëm duke e përballevënë me latinishten, por edhe me greqishten dhe me turqishten, si dhe me gjuhë të tjera*”, - thotë autori.

Ai shpjegon se shumë fjalë të konsideruara si greke si, *perister, varka..etj*, janë fjalë të pastra arvanite. Kështu, *për er ster*, do të thotë se u hodh për erë, duke nënkuptuar mbretëreshën e madhe të pellazgëve ose të shqiptareve, Peristerën, e cila mban një kurorë me flatrat e pëllumbit. Fjala varka vjen nga fjala arvanite *bark* që nënkupton lundrën me fund të harkuar me bark, siç shkruan edhe Homeri (Stylos, 2007: 23).

Një dokument tjetër është edhe “Mbishkrimi i dymbëdhjetë pllakave të Gortinës” i shkruar para vitit 500 para Krishtit. Në këtë mbishkrim janë përdorur (Gega – Nesimi, 2006) gërma simbol të cilat do t'i gjejmë edhe në mbishkrime të tjera të mëvonshme që janë shkruar me të njëjtin alfabet të fjalorit të Markos. I tillë është mbishkrimi i 1793 në të cilin gjejmë simbolin e kryqit për të shënuar fjalën me të njëjtin emër, tek i cili thuhet: “ më 1793 u vendos kryqi i Xhevos (i Shën Premtes).

Një tjetër shembull është edhe mbishkrimi që sipas autorit është dokumentuar përpara dëshmisë së Metropolitit Gulielm të Barit për gjuhën shqipe, që është gjendur në një pllakë varri në vendbanimin Huvjan të qytetit Paramthia, i cili mendohet të jetë shkruar në shekullin V pas Krishtit konkretisht:

ve sine vla
pre si in lv cteo

uë sinë ula
pre si inj lu këteo

eis pa rentes

ais pa rëntes

unë sytë ula,
pres, teksa hyj në rrotullimet e diellit,
gjithnjë pa rënuar

Interesante është edhe mënyra sesi autori interpreton mozaikun që stoliste dyshtemenë e një kishe të vogël bazilike, pranë një kështjelle në fushën e Shushicës, në juglindje të Vlorës e cila datohet në shekullin VI pas Krishtit dhe sot ndodhet në Muzeun Historik Kombëtar në Tiranë. Këtu na jepet një figurë, një person përbri figurës dhe një tekst, të cilin studiuesit e kanë marë si emrin e personit që është në figurë, që sipas autorit është i urti i madh, mbreti i tetë i pellazgëve, me emrin Beot.

Teksti i transliteruar me alfabetin latin është: *a paq ke ash ose a paq ke atsh (aç)*

Pra, *ha pak, ke të hash*, që është edhe baza e filozofizë spartane lidhur me mënyrën e jetesës; dhe shumë pohime të tjera të ngjashme.....

Tek “Fjalori i Marko Boçarit”, na terheq vëmendjen edhe një fakt; aty pohohet se suljotët përdorin edhe disa forma të përbashkëta me gegërishten, siç janë trajtat, *vinj, lenj, njeri*, apo *bjej, gju, fjamë* (në vend të toskërishtes *blej, glu, flamë*). Kjo afërsi me gjuhën e Buzukut lidhet me një të vërtetë të familjes së Boçarëve, të cilët, janë vendosur në Sul pasi u dëbuan nga Veriu (Stylos, 2007: 40). Pra, mendojmë se Boçarët shumë elemente i kanë trashëguar nga origjina e tyre, pavarësisht integritit të pashmangshëm në bashkësinë pritëse të Sulit.

Studimi për të folmen e çamërishtes vjen në ndihme edhe për të sqaruar ndonjëherë mendime të pranueshme deri diku nga studiuesit. Kështu në veprën Gjon Buzuku të studiuesit Selman Riza në një kapitull më vete trajtohen “Lëkundjet grafiko- ortografike”, p.sh:

a: *Chaa meh chleneh* 188/31, *cha meh stuo* 138/32; *baasi* 4b28, *basi* 35a12; *teh paah liñ tattt tpaemenit* 29b42 etj;

e: *aih teh formonee* 12b45, *aih te formone* 12b4; *Galileesse* 11a29, *hallillesse* 57b25; *teh desmuometeh e reesimeh* 74a38, *tue baam bee resim* 28b32;

i: *geuÿite* 90b41; *ÿeuÿite* 61a1; *steppiineh* 172a35, *iaste stepine* 45a34; *fuÿii* 25a42, *fuÿi* 3ab; *eeaiiah* 74a7, *ieaise* 87a33; *hir plota* 5b28, *hiir plota* 1a1.

Duke studiuar mirë ligjërimin e së folmes së “lashtë” të çamërishtes së sotme, e cila ka evoluar, por nuk ka ndryshuar tërësisht, duke pasur parasysht edhe mungesën e një tradite shkrimore të mëparshme, shohim se dukuria e lëkundjeve në shënimin e

gjatësisë së zanoreve dhe në shënimin e tingujve, është gjithashtu pjesë e kësaj të folmeje.

Pra, jemi plotësisht dakort me autorin kur thotë se ortografia e Buzukut në përgjithësi riprodhon besnikërisht shqiptimin real të gjuhës shqipe në epokën përkatëse, por, duke pasur parasysh këtë përvojë disavjeçare të studimit të ligjërimit të një të folmeje si çamërishtja, në të cilën mungon tradita shkrimore, nuk ndaj të njëjtin mendim me të, për shpjegimin e disa dukurive si pasqyrë e shqiptimit individual emfatik. Emfatike paraqitet ende çamërishtja e sotme; Këtë tipar mendojmë se çamërishtja e ka trashëguar nga shqipja e hershme dhe nuk ka lidhje me shqiptimin individual të Buzukut, apo Boçarit apo çamëve të vjetër sot.

Sikurse nuk jemi plotësisht të të njëjtit mendim edhe me faktin tjetër, sipas të cilit, emrave të porsahuazuar nga latinishtja apo italishtja Buzuku ka pasur prirje t'ua ruajë gjininë e gjuhës origjinare. (Riza, 378). Kjo është e vërtetë për emrat e përveçëm, por për sa i takon rastit të shqyrtuar në vepër si dhe fakteve që na vijnë sot nga çamërishtja e hershme, shohim se disa emra sikurse tek Buzuku ruajnë trajtën e veçantë në shumës, p.sh: *vineshin ushtartë e vrarë / ata gregtë na purzun ka shtëpitë.. / këta na mbrojn fëmiltë / që t'kalojnë fëmiltë dhe gratë // të gjithë fëmiltë atje i linda ù // ern tërë aropllantë e shkuajtën mbi fshatnë tonë.*

Tek Buzuku përveç fjalëve të huaja *xhakontë, soldattë*, kemi edhe, *punëtorëtë, përintë* (prindtë), etj.

Megjithatë, për vlerat që teksti mbart, nuk mund të mos përmendim njërin prej synimeve të studiuesit të madh Selman Riza siç është interesi për një shqipe të njesuari Ai ishte për një gegërishte letrare që... *“të jetë përfundimi i bashkëpunimit të ndengegënishteve të ndryshme simbas kriterit: ku të jetë e mundshme, të najtësimit dhe, ku të mos jetë, të gjegjësimit të drejtëpërdrejtshëm me toskënishten letrare”*. Sigurisht e përqafojmë këtë mendim, duke i qëndruar besnikë bindjes se, është detyrë e lartë të punosh për standardin dhe normën (Topalli, 2009), por duke mos lënë mënjatë mirëmbajtjen e dialekteve a të folmeve, sidomos kur ato janë bartës të vlerave të rëndësishme për shkencën gjuhësore.

Konkluzioni

Me këtë punim shpresojmë të kemi bindur sadopak lexuesin për vlerat e së folmes së krahinës së Epirit Jugor dhe nevojën e saj studimore.

Në shumë vende të botës sociolinguistika është filtruar nga shqyrtimet dialektologjike dhe sidomos përmes studimit të marrëdhënieve gjuhë– dialekt (Berruto, 1994).

Edhe në Shqipëri, studimet sociolinguistike përfshirë edhe studimin tonë për të folmen e çamërishtes, kanë ndjekur të njëjtin rrjedhë (Shkurtaj, 2003).

Në kuadrin e rëndësisë që kanë të folmet dhe gjuhët në kontakt, çamërishtja veçohet për prurjet që ajo sjell në lëmin gjuhësor. Materiali që ajo ofron për zgjidhjen e problemeve ende të diskutueshme të gjuhësisë shqiptare, e bën atë një të folme interesante. Në brezin e vjetër çam gjallojnë sot elemente të shqipes së hershme. Gjuha e tyre bëhet edhe një herë dëshmuere e fazave të kapërcyera të shqipes. Si një e folme në kontakt me një prej gjuhëve më të diskutuara për arsye studimore (greqishten) dhe materialit që ajo ofron, mendojmë se prania e dukurive të fizionomisë së kësaj të folmeje nuk është asgjë tjetër, veçse një ftesë e rëndësishme për t'u thelluar në të dhe për t'u dhënë përgjigje të gjitha pikëpyetjeve që lindin si pasojë e atyre problemeve ende të paqarta të gjuhësisë sonë. Për rrjedhojë, mendojmë se në këtë të folme duhen bërë studime të thelluara si në pikëpamja sinkronike ashtu edhe në atë diakronike.

Summary

For a very long time the study of spoken Cham has attracted well –known scholars of Albanian linguistics. However, what is said about the language of South Epirus is not enough. In spite of the attempts of numerous authors, we think that the attention of the Albanian scholars has followed only one direction: it has remained in the level of accepting the elements that it brings into the linguistic area, because in the frame of importance that dialects and contact languages have, Cham dialect has remained unexplored. Recently, to those few above-mentioned attempts have been added some helpful approaches of historic character, vital character etc. Being a dialect in contact with (Greek), which can be considered one of the most questionable languages for research reasons and as a result of the material that it offers for the solution of those debatable problems in the Albanian linguistics as well as because it can answer many unclear points, even nowadays Cham dialect remains “an unexploited island”. Based on the study of spoken Cham we have noticed that some interesting elements of the physiognomy of this dialect, that are present even nowadays and that are an index of the overcome phases in Albanian language, coincide with linguistic elements of the earliest Albanian authors. From this point of view, based on the topic “Selman Riza and the Albanian linguistics” as well as in the necessity of thorough research on the spoken Cham, we have made a comparison between the two major works “Pesë autorë më të vjetër të gjuhës shqipe –

krestomati thjesht gjuhësore (Gjon Buzuku, 1555)” by Selman Riza and today’s Cham dialect.

Bibliografia.

- Riza, S: *Pesë autorët më të vjetër të gjuhës shqipe,-krestomati thjesht gjuhësore*, Tiranë, 1961/ 1966
- Stylos, N: *Fjalori i marko Boçarit*, Tiranë, 2007.
- Riza, S: “ *Studime albanistike*”, Rilindja, Prishtinë, 1979.
- Shkurtaj, Gj: *Sociolinguistika* , SHBLU, Tiranë 2003.
- Berruto, G: *La sociolinguistica*, Bologna, 1994
- Hudson, A. Richard: *Sociolinguistika* (botimi i parë në shqip), Tiranë 2002.
- Haxhihasani, Q: “*Vështrim i përgjithshëm mbi të folmen e banorëve të Çamërisë*”, në « Dialektologjia shqiptare », vëll.I,Tiranë,1971, vëll.II,Tiranë
- Topalli, K: *Për kronologjinë e disa dukurive fonetike në të folmen e arbëreshëve të Zarës*, S.F. 3/ 4, 2006.
- Universiteti i EJL,*Buzuku dhe shkrimet e hershme shqipe*, Sesioni Shkencor Ndërkombëtar për Gjuhën dhe Letërsinë Shqiptare, Tetovë 2006
- Troplini, E: *Hulumtime sociolinguistike në disa mjedise çame të rrethit të Durrësit*, në revistën “Aktet” e Seminarit II Ndërkombëtar të Albanologjisë, Shtator 2008.
- Gjinari, J: *Marrëdhëniet e sotme të gjuhës letrare me dialektet*, S.F, nr.1, 1985
- Gjinari, J dhe Shkurtaj. Gj: *Dialektologjia*, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë, 1997.
- Çabej, E. *Kuantiteti i zanoreve të theksuara të shqipes*, “Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës”, Seria, shkencat shoqërore, 1957, nr.2, f.207-213 çamërishten e sotme.
- Çabej, E. *Meshari i Gjon Buzukut*, Tirane, 1968.
- Ismajli, R *Gjuhë standarde dhe histori identitetesh*, 2005
- Troplini (Abdurahmani). E: *Disa tipare ruajtëse të çamërishtes*, në revistën shkencore “Universi” , Tiranë 2009.
- Troplini (Abdurahmani). E: *Ndikimi i disa prej faktorëve jashtëgjuhësorë në të folmen e çamërishtes*, në “Çështja çame dhe integrimi evropian”, Tiranë 2009
- Rrokaj. SH: *Hyrje në gjuhësinë e përgjithshme*, Tiranë 2000
- Likaj. E: *Format analitike në gjuhën shqipe*, 1997
- Isufi. H: *Çamëria* (nëpërmjet kronikave të kohës), Tiranë 2007
- Solano. F: *I dialetti albanesi dell’ Italia Meridionale*, I, 1979.